

UDC 929(477):930

THE ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN ORIENTALISTS OUTSIDE THE COUNTRY (20TH – early 21ST Cent.)

Yu. Kochubey

PhD (Philology), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

yurkokochubey@gmail.com

The historical destiny of Ukraine was such that many of its intellectuals happened to be abroad where continued their research work for the benefit of other countries. It started already in the 17th century. In the 19th century many Ukrainians appeared in the Caucasus, the Central Asia, the Siberia as exiled oppositionists to the Tsarist regime or as the Russian administrators and military. Among them there were also many clergymen, especially from the Kyiv-Mohyla Academy. Being engaged in missionary work they nevertheless showed interest to the life, language and habits of indigenous people and fixed this materials of their fieldwork on paper. In this connection one must remember the names of Exc. Bishop Veniamin, Lev Lopatynskiy, Petro Skoryk, well known St. Innokentiy of Irkutsk and many others.

After the Russian revolution the Ukrainian Orientalists under the guidance of Acad. Agathangel Krymskyi managed to start some research work and translation of Oriental authors but at the beginning of the 30-ies of the 20th cent. the Oriental studies in Ukraine were destroyed, specialists were obliged to move to remote parts of the Soviet Union in order to save their lives. The majority of them emigrated to the West. The most prominent among them was historian of Ukraine and Turcologist Omeljan Pritsak who made his studies in Germany and later moved to the USA. He was the main organizer of an important international academic organization – Societas Uralo Altaica, president of which he was elected (1958–1965). After Ukraine gained independence he returned to Kyiv and took an active part in revival of Ukrainian Orientalistics. Professor V. Dubrovsky contributed to the US sponsored review “Dergi” (Munich). After emigration to the United States he continued his research work in Ukrainian emigrants’ scientific centres. Our compatriots from Crimea were engaged also in that work. These were Crimean Tatars J. Seidamet, M. E. Kyrymal and the Karaims S. Shapshal, S. Szyszman, M. Sarach.

Ukrainian emigrants in the Far East managed to organize their education and cultural life: publication of papers, theater groups, choirs. A. Dibrova and W. Odynets published in Harbin “A Ukrainian-Nippon Dictionary” (1944). Much was done by sinologist V. Svit.

Keywords: Ukrainian Oriental studies, history of Ukrainian Orientalism, Ukrainian diaspora, Omeljan Pritsak

Ю. М. Кочубей

УКРАЇНСЬКЕ СХОДОЗНАВСТВО ЗА МЕЖАМИ КРАЇНИ (XX – поч. XXI ст.)

У своїй по-енциклопедичному короткій, але дуже інформативній статті, що мала назву “Орієнталістика”, в Енциклопедії українознавства, виданій 1969 року за кордоном, Омелян Йосипович Прицак приділив досить багато місця сходознавчій роботі українських вчених, які з тих чи інших причин опинилися за межами своєї Батьківщини.

Історична доля України склалася так, що практично у всі періоди її історії частина вчених-українців перебували за кордоном, де поглиблювали свої знання або займалися науковою діяльністю, і все на користь чужих держав, бо власної не мали.

Це ж стосується і сходознавців. Життя і діяльність декотрих більшою чи меншою мірою вже вивчені, а решта чекають своїх дослідників. Для багатьох сходознавство не було основним заняттям, але їхні праці стали цінним внеском у скарбницю науки. Тут варто згадати відомі “Мандрі по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік” Василя Григоровича-Барського (1701–1747) (укр. текст див.: [Григорович-Барський 2000]) – яскраві етнографічні матеріали з життя народів Близького Сходу, де він прожив 24 роки, працю митрополита Симона Тодорського (1700–1754) із впровадження східних мов у Києво-Могилянській академії, досвід вивчення яких він виніс із німецького міста Галле, де сам вивчав східні мови під керівництвом проф. Й. Д. Міхаеліса (1717–1794). Цікавою сторінкою історії зацікавлення українців “екзотикою” можуть бути спроби капітан-лейтенанта Ю. Лисянського з Ніжина (1773–1837) скласти словнички мови аборигенів Гаваїв та островів Пасхи під час морської експедиції до Тихого океану чи дослідження відомим мандрівником з м. Малина М. Миклухо-Маклаєм (1846–1888) життя і побуту аборигенів Нової Гвінеї. Насичені етнографічним матеріалом також подорожні записки адмірала австро-угорського флоту Ярослава Окуневського (1860–1929), які він друкував у пресі Західної України [Кіщера 2009; Кочубей 2016]. Професор Симон Наріжний (1898–1983) підготував цікаву роботу “Мусульманський Схід”, яку видав у Празі 1931 року, вона й сьогодні могла б бути корисним навчальним посібником для студентів [Кочубей 2010]. Автором першої граматики чуваської мови був митрополит Веніамін (Пуцек-Григорович) (1706–1783), багато служителів церкви, випускників Києво-Могилянської академії, працювали в Сибіру і країнах Далекого Сходу, де виявляли інтерес до мов, історії і звичаїв місцевого населення. У кордонах Російської імперії теж не один українець зацікавлювався культурою і мовою тих народів, серед яких їм доводилося жити, перебуваючи на “царській службі” чи на засланні (Л. Лопатинський (1842–1922), М. Гулак (1821–1899), О. Навроцький (1823–1892), Д. Яворницький (1855–1940)) [Алієва 2007]. Яскравим прикладом поваги до нечисленних народів та любові до науки може бути українець Петро Скорик (1906–1985), автор першої граматики чукотської мови.

Спалах інтересу до Сходу, зокрема до регіону Чорного моря, з’явився в українських інтелектуалів під час і після Першої світової війни, коли на порядок денний стало питання незалежності України. Його зумовили геополітичне положення нашої країни, її потенціал і очевидна можливість пожитися за її рахунок для сусідів. Знаковою постаттю серед вчених-геополітиків був проф. С. Рудницький (1877–1937), який видав у Відні в 1916 р. монографію – трактат “Чому ми хочемо самостійної України?” [Рудницький 1916; 1994], а до цього (1910 і 1914 рр.) – книгу “Коротка географія України” у двох томах. Вболіваючи за долю своєї Вітчизни, українські вчені на еміграції конспіративно створили віртуальний науковий центр – Український Чорноморський інститут (1940–1949), який, проте, розгорнув реальну діяльність, видаючи з різними хитрощами наукову літературу, стверджуючи права України і її роль у розбудові Чорноморського простору. Обґрунтовував геополітичне значення України і її право на самостійний розвиток також д-р Юрій Липа (1900–1944), котрий працював у Празі та Варшаві, перед Другою світовою війною і в її ході випустив три чудові книги: “Призначення України” (1938), “Чорноморська доктрина” (1940, підпільно в окупованій Варшаві) і “Розподіл Росії” (1941, у Варшаві, циклостилем). З погляду геополітики він розглядав простір від Балкан до Каспію і його важливість для забезпечення національних інтересів України. Таких сміливих висновків та ідей щодо майбутнього України не висловлював досі ніхто. Обидва вчені загинули від рук енкаведистів. Проф. Л. Биковський (1895–1992) підготував покажчик “Туреччина. Бібліографічні матеріали” (1940) [Биковський 1940], а також разом з Ю. Липою цікаву роботу “Чорноморський простір. Атлас” (1941). Виготовлялися такі публікації примітивними методами і малими накладками, але вони свідчили, що українська наука живе.

Відомо, що сходознавство, яке в Україні після російської революції тільки ставало на ноги завдяки кипучій діяльності насамперед А. Кримського і виявило значний потенціал, було брутально ліквідовано в 30-х рр. XX ст., що позбавило шансів на майбутнє тих науковців, які досліджували Схід, і призвело до величезної втрати кадрів, які розпорошилися по всьому світові. Нерішучі, спорадичні спроби після Другої світової війни відновити в Академії наук УРСР орієнтальні студії закінчувалися, не маючи підтримки влади, невдачею. Влада вважала за непотрібне в провінційній колоніальній Україні мати наукові центри, де б досліджувалися питання сучасної філософії, міжнародної дипломатії, новітньої філології, сходознавство і навіть історія Київської Русі.

Багато вчених, у тому числі і сходознавців, емігрували під час Другої світової війни на Захід. Поступово, долаючи великі труднощі, деякі поверталися до наукової праці. Спираючись тільки на матеріальні ресурси небагатої української діаспори, завдяки своєму патріотизму і невтомній праці завоювали авторитет у західному науковому середовищі і створили ряд наукових осередків, де розвивалося вивчення забороненої в УРСР проблематики, чим було забезпечено тяглість вітчизняної традиції науки. Наукові центри було створено у США, Канаді, ФРН, пізніше у Франції. З перших еміграційних років було організовано видавництва, де виходили журнали і газети. Таким чином, еміграція відіграла компенсаторну роль щодо української науки, яка в умовах УРСР не могла розвиватися вільно. Ряд починань еміграційної науки дали поштовх для активізації наукової діяльності в материковій Україні, зокрема поява Енциклопедії українознавства на Заході допомогла в організації видання УРЕ в нас, важливим чинником проведення відповідних акцій в УРСР стала реалізація проекту діаспори з відзначення 1000-ліття Християнства на Русі-Україні та ін.

Деякі учні і співробітники А. Кримського мігрували подалі від України, на Кавказ, у Середню Азію, у більші чи менші міста Союзу, але їхня діяльність ніяк не стосувалася української науки: все йшло автоматично на рахунок метрополії. Тут можна згадати таких учених, як В. Філоненко (1884–1977), О. Самойлович (1880–1938), А. Станишевський (Азіз Ніалло) (1904–1994), Д. Гордєєв (1889–1968), В. Зуммер (1885–1970) [Циганкова 2007], наші сучасники Є. Ребрик (1888–1950), О. Дун (1929–2001) та інші. Західна діаспора мала можливість, працюючи в іноземних наукових установах, не приховувати свого патріотизму, підкреслювали свою національність, мріяли про вільну Україну. Насамперед слід згадати нашого незабутнього Омеляна Йосиповича Пріцака (1919–2006): він став відомим у світі сходознавцем, організатором міжнародної Асоціації уральсько-алтайських студій і її президентом, організатором відродження сходознавства в Україні. І досі діє створений ним Інститут українських студій при Гарвардському університеті у США, працюють започатковані ним три українознавчі кафедри: історії, літератури і мови, його учні і нині займають помітні місця серед сходознавців США і Канади. А в Україні діють створені ним Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАНУ, відділення східних мов у КНУ ім. Тараса Шевченка, відкрито кафедри сходознавства в низці вишів України.

Відомий тюрколог проф. В. Дубровський (1897–1966) виступав із серйозними дослідженнями з питань міжнародних відносин та геополітики в турецьких виданнях у ФРН, а після переїзду до США разом з іншими докладав зусилля до створення наукового часопису “Український історик”. Брав активну участь у публікаціях вже згаданого, започаткованого ще в 1940 р. за фіктивною адресою вченими-емігрантами, Українського Чорноморського інституту, який видавав “Чорноморський збірник” [Кочубей, Циганкова 2005]. Цим вчені-патріоти в умовах фашистської окупації ще раз підкреслювали зв’язок України з Кримом і намагалися розвивати нову науку “понтознавство”.

У Німеччині не припиняли роботи в науці тюрколог М. Ждан (1906–1975), санскритолог В. Шаян (1908–1974); щоправда, він поринув у творення нової релігії –

РУНвіри; у Франції – археолог Ю. Шумовський (1908–2004), у США – єгиптолог М. Антонович (1916–2005), в Австрії – мистецтвознавець В. Сас-Залозецький (1896–1959). Певний внесок у науку зробив львів'янин Є. Завалинський (1911–1993), який останні роки життя мешкав в Австралії [Фелонюк 2010]. Нині в Північній Америці на благо американської науки плідно працюють арабіст Я. Стеткевич, тюркологи Л. Гайда та В. Остапчук.

Відомі також вчені-емігранти, пов'язані зі Сходом, вихідці з Криму. Серед них слід назвати кримських татар Дж. Сейдамета (1889–1960) і М.-Е. Киримала (1911–1980), караїмів С. М. Шапшала (1873–1961) [Хаджи Серайя Хан Шапшал... 2010], С. Шишмана (1909–1993), М. С. Сарача (1909–2000).

Українські мігранти В. Діброва та В. Одинець, які опинилися на Далекому Сході, теж зробили свій внесок у сходознавство, видавши в Харбіні 1944 року “Українсько-ніппонський словник” (за ред. Ясуда Сабуро) [Діброва, Одинець 1944]. Активно працювали синологи Ф. Даниленко (1875–1955?) та І. В. Світ (1897–1989) [Лах 2016], автор багатьох праць з історії освоєння українцями Далекого Сходу та історії міжнародних відносин регіону.

Діяльність сходознавців, вихідців з України, за рубежем і досі як слід не вивчена, тільки життєписи окремих з них знайшли своїх авторів, а доробок деяких з них розкиданий по різного роду малодоступних виданнях. Нам їх слід вивчати як внесок народу України в розвиток світової науки і як збагачення нашої власної науки.

ЛІТЕРАТУРА

Алієва З. К. Словесність кавказьких народів у наукових дослідженнях українських орієнталістів: кінець XIX – початок XX ст. Київ, 2007.

Биковський Л. Туреччина. Бібліографічні матеріали. Варшава, 1940.

Григорович-Барський Василь. Мандри по Святих Місцях Сходу з 1723 по 1747 рік / Пер., післямова та приміт. Петро Білоус; За ред. М. Москаленко. Київ, 2000.

Діброва А., Одинець В. Українсько-ніппонський словник / Під ред. Ясуда Сабуро. Харбін, 1944.

Кіцера О. Лікар в адміральській формі // Львівська газета, 15.10.2009.

Кочубей Ю. М. Популяризація знань про Схід в Україні: адмірал Я. Окуневський (1860–1920) і його подорожі на Схід // Східний світ, 2016, № 1.

Кочубей Ю. М. Сходознавча праця професора С. Наріжного // Східний світ, 2010, № 3.

Кочубей Ю. М., Циганкова Е. Г. Орієнтальне мистецтвознавство в Україні в 20–30 рр. XX ст. В. М. Зуммер (1885–1970). Київ, 2005.

Лах Р. А. Синологія у творчій спадщині Івана Світа (1897–1989) // Китаєзнавчі дослідження, 2016, № 1–2.

Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Під ред. Миколи Залізняка. Відень, 1916.

Рудницький С. Чому ми хочемо самостійної України? / Упоряд., авт. передм. О. І. Шаблій. Львів, 1994.

Фелонюк А. Євген Завалинський – призабутий тюрколог (з історії українського сходознавчого осередку Львова 1930-х – початку 1940-х років) // Український археографічний щорічник. Вип. 15. Т. 18. Київ, 2010.

Хаджи Серайя Хан Шапшал – выдающийся сын караимского народа / Сост. Н. Кропотова, В. Ормели, А. Полканова, Т. Полканова. Симферополь, 2010.

Циганкова Е. Сходознавчі установи в Україні. Радянський період. Київ, 2007.

REFERENCES

Aliyeva Z. K. (2007), *Slovesnist' kavkaz'kykh narodiv u naukovykh doslidzhennyakh ukrayins'kykh oriyentalistiv: kinets' XIX – pochatok XX st.*, Kyiv. (In Ukrainian).

Bykovskyy L. (1940), *Turechchyna. Bibliohrafichni materialy*, UChI, Warsaw. (In Ukrainian).

Hryhorovych-Bars'kyu Vasyl' (2000), *Mandry po Svyatykh Mistsyakh Skhodu z 1723 po 1747 rik*, Translation, afterword and notes by Petro Bilous, M. Moskalenko (Ed.), Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko “Osnovy”, Kyiv. (In Ukrainian).

- Dibrova A., Odynets' V. (1944), *Ukrayins'ko-nippons'kyu slovnyk*, Yasuda Saburo (Ed.), Harbin. (In Ukrainian).
- Kitsera O. (2009), "Likar v admiral's'kiy formi", *L'vivs'ka hazeta*, October 15. (In Ukrainian).
- Kochubey Yu. M. (2010), "Skhodoznavcha pratsya profesora S. Narizhnoho", *Shidnij svit*, No. 3, pp. 10–14. (In Ukrainian).
- Kochubey Yu. M. (2016), "Populyaryzatsiya znan' pro Skhid v Ukrayini: admiral Ya. Okunevs'kyu (1860–1920) i yoho podorozhi na Skhid", *Shidnij svit*, No. 1, pp. 66–70. (In Ukrainian).
- Kochubey Yu. M., Tsyhankova E. G. (2005), *Oriental'ne mystetstvoznavstvo v Ukrayini v 20–30 rr. XX st. V. M. Zummer (1885–1970)*, Stylos, Kyiv. (In Ukrainian).
- Lakh R. A. (2016), "Synolohiya u tvorchiy spadshchyni Ivana Svita (1897–1989)", *Kytayev-znavchi doslidzhennya*, No. 1–2, pp. 136–150. (In Ukrainian).
- Rudnyts'kyu S. (1916), *Chomu my khochemo samostiynoyi Ukrayiny?*, Mykola Zaliznyak (Ed.), Politychna biblioteka, Vienna. (In Ukrainian).
- Rudnyts'kyu S. (1994), *Chomu my khochemo samostiynoyi Ukrayiny?*, Compl. by O. I. Shablyi, Svit, Lviv. (In Ukrainian).
- Felonyuk A. (2010), "Yevhen Zavalyns'kyu – pryabutyy tyurkoloh (Z istoriyi ukrayins'koho skhodoznavchoho osередku L'vova 1930-kh – pochatku 1940-kh rokiv)", *Ukrayins'kyu arkheohrafichnyy shchorichnyk*, Issue 15, Vol. 18, Kyiv, pp. 298–323. (In Ukrainian).
- Khadzhi Serayya Khan Shapshal – vydayushchysya syn karaimskogo naroda* (2010), Compl. by N. Kropotova, V. Ormeli, A. Polkanova, T. Polkanova, Dolya, Simferopol. (In Russian).
- Tsyhankova E. (2007), *Skhodoznavchi ustanovy v Ukrayini. Radyans'kyu period*, Krytyka, Kyiv. (In Ukrainian).

Ю. М. Кочубей

Українське сходознавство за межами країни (XX – поч. XXI ст.)

У статті йдеться про українських сходознавців, які з різних причин опинилися поза межами національної території на Заході і на Сході. Історія фіксує такі переміщення з XVIII ст. У Російській імперії українські вчені працювали на Кавказі, у Середній Азії та Сибіру і скрізь намагалися знайомитися з мовами та звичаями аборигенів, роблячи таким чином внесок у світову науку (єпископ Веніамін, Л. Лопатинський, М. Гулак, П. Скорик). Підкреслюється значення створеного вченими-емігрантами Українського Чорноморського (Морського) інституту та масштабних праць з геополітики д-ра Ю. Липи, спроб підняти на певний рівень нову науку "понтознавство", щоб забезпечити Україні належне їй місце в Чорноморському просторі. Така діяльність вчених-українців на еміграції забезпечувала тяглість традицій української науки, коли в Україні в 30-ті рр. сходознавство практично було знищене і почало повільно відроджуватися лише після проголошення Україною незалежності завдяки енергії і зусиллям видатного вченого акад. О. Прицака. Таким чином, українські вчені поза Україною відіграли компенсаторну роль щодо розвитку насильно припиненої діяльності сходознавчих інституцій та окремих науковців у підрадянській Україні.

Ключові слова: українське сходознавство, історія українського орієнталізму, українська діаспора, Омелян Прицак

Ю. Н. Кочубей

Украинское востоковедение за пределами страны (XX – нач. XXI в.)

В статье идет речь о востоковедах украинского происхождения, оказавшихся по тем или иным причинам вне пределов своей страны и продолжавших свою исследовательскую деятельность на Западе и в небольшой степени на Востоке, обогащая таким образом мировую науку. В отношении Украины их деятельность сыграла компенсаторную роль, потому что в самой Украине востоковедение было разгромлено в 30-е гг. XX ст. Их присутствие в мировой науке сохранило преемственность украинской академической традиции и после провозглашения независимости Украины позволило благодаря энергии и усилиям акад. О. Прицака начать восстановление в Украине науки о Востоке.

Ключевые слова: украинское востоковедение, история украинского ориентализма, украинская диаспора, Омелян Прицак

Стаття надійшла до редакції 20.12.2017